

Η εποχή της επιστροφής

Υπάρχει ο ταριχευμένος Μπρεχτ και ο δολοφονημένος Μπρεχτ. Αυτή η ένταση αντλεί την νομιμότητά της από την προσέγγιση του ίδιου του Μπρεχτ που δεν σταμάτησε να εξυψώνει τον μαρξισμό ως την μόνη πιθανή βάση για έναν σύγχρονο συγγραφέα σε επιφυλακή για την αποτελεσματικότητα. Είναι λοιπόν ο ίδιος που διολισθαίνει τον δούρειο ίππο στο πεδίο της αισθητικής, ένα τέχνασμα που θα στραφεί εναντίον του την ώρα της αμφιβολίας: η νίκη με τη βοήθεια ξένων δυνάμεων διαρκεί μονάχα για μια ανάσα. Μόλις αφοπλιστεί η παγίδα, ο χθεσινός νικητής βλέπει τον εαυτό του με το κύρος ενός θαυματοποιού, έναν θαυματοποιό χωρίς μάσκα. Η υπερβολή λοιπόν δεν προκαλεί έκπληξη, είναι η ίδια η προβλέψιμη συνέπεια: ο μαρξισμός που στρέφεται αναπόφευκτα προς το ζήτημα του μέλλοντος μπορεί να παράγει μόνο πίστη ή απελπισία. Ο Μπρεχτ παρασύρεται από αυτή την κίνηση σαν σε τρενάκι του λούνα παρκ.

Όσο κι αν φαίνεται εκπληκτικό, ο εγκωμιασμός του Μπρεχτ δεν έγινε στην Ανατολή. Με εξαίρεση εκείνη την άτοπη πόλη, το Βερολίνο, όπου περικυκλώθηκε στρατηγικά, αλλού δεν θα είχε ποτέ καθιερωθεί ως ένας επίσημος συγγραφέας. Αυτή η καχυποψία είναι μάλλον ένα καλό σημάδι. Η λογοκρισία ποτέ δεν τον αποδέχτηκε και ήταν αρκετά αργά όταν αρχίσαμε να το δείχνουμε συστηματικά. Όχι χωρίς να κατασκοπεύσουμε τα κείμενά του προσεκτικά: εκείνος τον οποίο κάνουμε σημαιοφόρο δεν έχει δικαίωμα στο λάθος. Η έρευνα είναι επιτακτική. Αυτός ο εξημερωμένος Μπρεχτ, ο κουτσουρεμένος, γίνεται ένα αντικείμενο επιλογής στη σκακιέρα των στρατηγών, για τους

οποίους η ιστορία κατευθύνεται αδιάλλακτα προς το χάπι-έντ. Αλλά δεν είναι στην Ανατολή που αγιοποιήθηκε. Είναι στη Δύση που ενσάρκωσε την εναλλακτική του θεάτρου, όπως και του κόσμου. Εδώ, χωρίς να υπόκειται σε επίσημες αφαιρέσεις, χρησιμοποιείται για σημαντικά στρατηγήματα που υλοποιούνται ενάντια στις βεβαιότητες. Είναι η ίδια η ορθότητα, η εκδοχή μιας ανθρώπινης κλίμακας, ενός προγράμματος και μιας αισθητικής. Σταθεροί στις απόψεις τους, οι οπαδοί τον επιβάλλουν σαν ένα είδωλο, έναν οξυδερκή οδηγό, έναν έξυπνο καθοδηγητή, έναν επιδέξιο αρχηγό, που ξέρει πώς να διατηρήσει το προνόμιο της αμφιβολίας εκεί όπου υπάρχει χώρος μόνο για αλάθητη πίστη. Ο Μπρεχτ είναι η εξουσία όπως την ονειρευόμαστε, ταυτόχρονα παρούσα και κρυπτόμενη.

Έπειτα από την εποχή του ελέγχου, είδαμε να έρχεται η εποχή της τακτοποίησης των λογαριασμών. Αυτή τη φορά, στο πλαίσιο της απογοήτευσης, ο Μπρεχτ δεν μπορεί να είναι απών από τη δίκη και, όπως και πριν, ωθείται προς την υπέρβαση γιατί τον έχουμε κλητεύσει ενώπιον μιας εκτελεστικής επιτροπής που έχει συσταθεί μέσα στην παραζάλη της νέας αρχής. Σιωπούμε τους δικηγόρους και τους μάρτυρες, όλοι υπόλογοι για συνενοχή, και μόνο ο εισαγγελέας μιλάει. Ο λόγος του είναι αληθινός, αλλά συντετμημένος, ένας λόγος απελευθερωτικός, αλλά και ανησυχητικός: πνίγει υπερβολικά τη φωνή της υπεράσπισης, σαν εκείνους που κατηγορούν με πάθος τους απολυταρχισμούς αλλά δεν αποφεύγουν τη μόλυνσή τους. Τα φαντάσματα τότε περιπλανιούνται και το ξύσιμο της επιφάνειας δεν είναι τίποτα περισσότερο από το να γυρνάμε ένα γάντι μέσα έξω. Ο τρόμος επανέρχεται.

Ο τεμαχισμός είναι φοβερός για αυτόν τον Μπρεχτ που είναι δεμένος στο είδωλό του όπως ένας Δρ. Τζέκυλ και Μίστερ Χάιντ της σύγχρονης σκηνής. Αλλά ακόμη χειρότερα από τη φανταστική αντιγραφή, φαίνεται σαν είναι μπλεγμένος στη μηχανική ενός γκινιόλ μελοδράματος, όπου αναμιγνύονται το τέρας και η αρετή, ο άγιος και ο εκτελεστής. Είναι καιρός να ξεφύγει από αυτή την πρωταρχική διχοτομία,

μια διχοτομία πολέμου όπου οι ιδεολογίες διεξάγουν μια μάχη χωρίς έλεος. Ανάμεσα σε δύο μάχες, δεν μπορούμε να βρούμε το χρόνο να ζήσουμε; Ας είναι και για μια στιγμή. Δεν πρόκειται να φτάσουμε τη γαλήνη ενός προεδρικού συστήματος «πάνω από το πλήθος», ούτε την αναπνευστική απόσυρση μιας ελβετικής ουδετερότητας, το αντίθετο. Ελεύθεροι και άοπλοι, προχωρώντας στην ομίχλη. Χωρίς κάποιο εκτυφλωτικό φως, ούτε κάποιον αντίπαλο να νικήσουμε. Τον Μπρεχτ του πολέμου πρέπει επιτέλους να διαδεχθεί ένας Μπρεχτ μετά-τον-πόλεμο. Όταν οι τελευταίες μεταμορφώσεις του «πώς θα τον ξεφορτωθούμε» τελειώνουν, ο κύκλος ξαναρχίζει και αναρωτιόμαστε λοιπόν «πώς θα τον ξαναβρούμε». Είναι καιρός να φτάσουμε σε αυτή τη χαλάρωση που σηματοδοτεί τη στιγμή όπου το έργο σταματάει να είναι ένα με την ιδεολογία του, ή το κείμενο αποκόπτεται από το πρόγραμμά του, ή που ο συγγραφέας κερδίζει την αυθεντία. Από τώρα και στο εξής, δεν χρειάζεται πλέον να βάζουμε ταμπέλες, αλλά να βάλουμε σε σχέση, να συγκρίνουμε, να εξετάσουμε εντός της περιοχής ενός Μπρεχτ χωρίς άγκυρες, μια περιοχή της γραφής. Εκεί πρέπει να ψάξουμε την «πραγματικότητα» Μπρεχτ, όταν δεν θέλουμε πια να δίνουμε μάχες, όταν ο πυροβολισμός ή το στόμα-με-στόμα μιας τεχνητής αναπνοής μοιάζουν κατά τον ίδιο τρόπο ξένα. Με το να επιτιθέμεθα στον Μπρεχτ στο πεδίο της ιδεολογίας, χάσαμε την αλήθεια του. Ο Μπρεχτ δεν είναι ωστόσο ο Σολόχωφ. Μόλις ο Μπρεχτ επιστρέφει στο στάτους του συγγραφέα, το καθαρήριό του χάνει το λόγο ύπαρξής του. Συγγραφέας: τίποτα περισσότερο, τίποτα λιγότερο.

Έπειτα από τον Μπρεχτ των αποτιμήσεων, τον Μπρεχτ που έχει χρησιμοποιηθεί για ενέδρες και για μεγάλες επιθέσεις, με λίγα λόγια τον χρήσιμο Μπρεχτ, μπορούμε να ξαναβρούμε έναν άλλον, μικροσκοπικό και συγκεντρωμένο στις λεπτομέρειες, προσεκτικό με τη γλώσσα, τεχνίτη της γραφής, τρομοκρατημένο με τα βαριά σεν και τις σειρές των περιόδων της βαριάς αναπνοής. Είναι ο Μπρεχτ που αφήνει χώρο στο άχρηστο, ένα άχρηστο τόσο πιο πολύτιμο, καθώς μόλις

και μετά βίας γίνεται αντιληπτό. Κάτω από την ομπρέλα της επιδεξιότητας, δονούνται οι απολαύσεις ενός οικονομικού γραψίματος. Για να τα αποτυπώσει, το βλέμμα που ρίχνεται στα πανοράματα με αλαζονεία, πρέπει να αντικατασταθεί από εκείνο των ιστών της γλώσσας, του υλικού των στίχων, των κινήσεων του ηθοποιού. Βλέμμα εξονυχιστικό. Το μικροσκόπιο αντικαθιστά τα κυάλια.

Αντί να παραδοθούμε σε έναν λόγο που αθροίζεται πάνω στον Μπρεχτ (έναν ακόμη!), αυτόν τον λόγο που ξαναπαίρνει στην άβυσσο τα δεδομένα της ιδεολογίας που αμφισβητείται, προτιμήσαμε να αφαιρέσουμε ένα θραύσμα. Εφόσον η μπρεχτική γραφή ευνοεί το κομμάτιασμα και τη διακοπή, για να μιλήσουμε γι' αυτή, έπρεπε να σεβαστούμε τις διαδικασίες δουλειάς του. Μας φάνηκε καλό να αρθρώσουμε αυτή τη συνοχή ανάμεσα στο θραύσμα ως εργαλείο του Μπρεχτ και στο θραύσμα ως πεδίο της μελέτης μας. Το απόσπασμα είναι εδώ το μέρος που αναφέρεται στο σύνολο και, μια τέλεια μετωνυμία, που μας επιτρέπει να αντιληφθούμε το σύνολο του έργου εξετάζοντας το «μικρό». Το θραύσμα παρεμβαίνει σαν μια «ενεργός μειονότητα».

Ξεκινώντας, μας φάνηκε συναρπαστικό να αποκόψουμε αυτό το μέρος όπου η μπρεχτική γραφή αντιμετωπίζει την Ανατολή, έναν ακίνητο χώρο, έναν παγωμένο πολιτισμό. Η δυσκολία είναι λοιπόν ακραία, γιατί ο Μπρεχτ εργάζεται πάνω σε έναν πολιτισμό που, από τα ίδια του τα δεδομένα, αρνείται το ιδεολογικό πρόταγμα, του οποίου είναι οπαδός, τους μετασχηματιστικούς του στόχους, τις ουτοπικές του προοπτικές. Αφετηρία έτσι θα είναι το παράδοξο, εκ πρώτης όψεως χωρίς θέμα, του προμηθεϊκού συγγραφέα μπροστά σε μια αναλλοίωτη Ανατολή. Σε αυτήν την αδύνατη αντιπαράθεση μπορούμε να παρακολουθήσουμε καλύτερα μια διαδικασία γραφής, τις στρατηγικές και τις προόδους της. Οι απαντήσεις, αυτή τη φορά, δεν είναι παρά απαντήσεις του συγγραφέα. Είναι στο χέρι του να λύσει αυτό που, ιδεολογικά, φαίνεται αξεδιάλυτο. Τόσο μακρινή όσο και αρχαία,

η Ασία χρησιμεύει ως εργαστήριο για τον Μπρεχτ για να θέσει το ερώτημα, θεμελιώδες στα μάτια του, της δημιουργίας του Νέου. Επιτίθεται σε ένα ξένο προς την Ευρώπη σύστημα και η χρήση του μας επιτρέπει να συλλάβουμε τόσο το πείραμα όσο και αυτόν που πειραματίζεται. Η εργασία για την Ανατολή είναι λοιπόν μια διπλή δοκιμασία.

Ασφαλώς, η Ανατολή που μας ενδιαφέρει δεν είναι μια πραγματική κατηγορία, αλλά μια καλλιτεχνική φαντασίωση που μπορεί να λειτουργήσει ακόμη και ως Παράδειγμα του Παρελθόντος, του Παλαιού. Αυτό που μας ενδιαφέρει δεν είναι ο «βαθμός της πραγματικότητας», αλλά η στρατηγική της χρήση, το έργο της γραφής που δεν περιορίζεται στον περιορισμένο χώρο της υποκειμενικότητας για να λειτουργήσει με μια αλλογενή γνώση που εκτοπίζει, γεμίζει γραμμές, διαταράσσει. Η Ανατολή είναι και αναφορά και υλικό. Όπως ακριβώς ο Μπρεχτ, που υιοθετεί την αρχή του «δανειζόμαστε από το ασιατικό θέατρο ό,τι δεν είναι δικό του»¹, μας ενδιαφέρει αυτή η δική του, λειτουργική Ανατολή. Έτσι, η εξέταση της έντασης μεταξύ των ανατολικών πρακτικών - της όπερας του Πεκίνου, της ζωγραφικής ή της φιλοσοφίας - και του μπρεχτικού έργου κατά τη διαδικασία δημιουργίας του μας οδηγεί σε μια μετακινημένη, μια μετατοπισμένη πραγματικότητα. Δεν είναι η Ανατολή που μας απασχολεί, αλλά η διαδικασία της οικειοποίησης.

Η Ασία δεν περιορίζεται σε μια απλή μεταμφίεση. Η γραφή παίζει τόσο με το χειροπιαστό ανατολικό όσο και με το φανταστικό. Το πρόσωπο με πρόσωπο είναι μόνιμο, μόνο οι προτεραιότητες αλλάζουν ανάμεσα στους δύο όρους. Η μπρεχτική Ανατολή τοποθετείται στο σταυροδρόμι μεταξύ πραγματικότητας και προβολής. Στον θεωρητικό Μπρεχτ προέχει το πραγματικό, ενώ στον συγγραφέα κερδίζει ο χειρισμός των συνδηλώσεων που προκαλεί η Ασία. Τις εκμεταλλεύεται σκόπιμα, χωρίς να μπορεί να εξασφαλίσει έναν ολοκληρωμένο έλεγχο, γιατί, όπως λέει, βρισκόμαστε «σε αδυναμία σχεδόν ολική να

ελέγχουμε με έναν ικανοποιητικό τρόπο τους συνδέσμους των ιδεών του αναγνώστη»². Ως εκ τούτου, σκοπεύει να αναπτύξει τη χρήση τους για να τις ανακτήσει για τις παραβολές του, τις οποίες δεν του αρέσει να τοποθετεί πουθενά. Ο χώρος τους δεν είναι ποτέ καθαρά φανταστικός. Θα είναι λοιπόν συναρπαστικό να ανιχνεύσουμε, ακόμη και σε αυτό το επίπεδο, την επιμονή ενός διάχυτου, αλλά όχι απόντος ανατολίτικου πραγματικού. Η παρουσία του θα είναι πάντα σαν ένα νησί.

Οι σύγχρονοι καλλιτέχνες που επικαλούνται την Ανατολή τις περισσότερες φορές ζητούν να υποστηρίξουν τα δικά τους ιδεολογικά σχέδια. Αντίθετα, η Ανατολή του Μπρεχτ δεν χρησιμεύει για να καθισχύσει τον δυτικό πολιτισμό με μια νέα πνευματικότητα, δεν θέλει να του δώσει μια γνώση που του λείπει, ούτε να του προσφέρει λύσεις επιβίωσης. Είναι το άνοιγμα προς μια νέα γλώσσα, προς μια νέα άρθρωση του λόγου, προς τη «δυνατότητα μιας διαφοράς, μιας μετάλλαξης, μιας επανάστασης στην ιδιότητα των συμβολικών συστημάτων»³. Ο Μπρεχτ συναντάει τον Barthes. Η γραφή βρίσκει την επικράτειά της.

Ο Μπρεχτ ενδιαφέρεται συχνά για την Κίνα, την πιο θετική όψη της Κίνας: όλοι οι σχολιαστές από τον Marcel Granet έως τον Henri Michaux συμφωνούν. Διαφοροποιείται έτσι από έναν Craig ή έναν Artaud, των οποίων οι ουτοπικές προοπτικές τείνουν μάλλον στην Ινδία, το Θιβέτ ή το Μπαλί⁴. Ο περιορισμός σε έναν πολιτιστικό χώρο δηλώνει αμέσως ένα πρόγραμμα. Σε αυτή την πρώτη θεμελιώδη διαίρεση προστίθενται μια σειρά από μεταγενέστερες επιλογές, σε επίπεδο λογοτεχνίας, φιλοσοφίας ή ποίησης. Οι επιλογές του Μπρεχτ στην προσέγγισή του για την Ανατολή επιβεβαιώνουν το γούστο του για το πραγματικό. Η Ανατολή που αγαπά δεν είναι τόσο μια ετερότητα αλλά μάλλον ένα άθροισμα αντικειμένων, πρακτικών, σημείων, όλα συγκεκριμένα, που εξετάζει για να αγγίξει καλύτερα τον κόσμο. Η Ανατολή συλλαμβάνεται ως ένας υλικός χώρος που μπορεί να διαμοιραστεί. Δεν έχει ούτε την ομοιομορφία μιας αφηρημένης οντότητας, ούτε την

αδιαφάνεια μιας αλάνθαστης αναφοράς.

Ο Μπρεχτ αποσπά, χωρίζει για να αποφύγει ένα υπερβολικό άνοιγμα. «Το να μπορείς να χωνέψεις τα πάντα δεν είναι σημάδι καλής υγείας, είναι απόδειξη ότι το σώμα δεν μπορεί να συγκρατήσει τίποτα»⁵. Οι επιλογές στις οποίες προχωράει συρρικνώνουν το πεδίο της έρευνας για να αυξηθούν οι δυνατότητες της δουλειάς. Αποτελούν, για την Ασία, την αρχική προϋπόθεση για να «θέσει σε λειτουργία». Ταυτοχρόνως, κωδικοποιούν μια ορισμένη σχέση με το Παρελθόν, με το άλλο, η αποκρυπτογράφηση της οποίας αποκαλύπτει μια αισθητική, με τον ίδιο τρόπο που το κάνουν τα έργα που την παράγουν.

Ο Μπρεχτ σκοπεύει να χρησιμοποιήσει το Παρελθόν, και γι' αυτόν τον λόγο οι αναφορές στην Ανατολή αποδεικνύονται, για άλλη μια φορά, υποδειγματικές. Μέσω αυτών, μπορούμε να αποδεσμεύσουμε την πιο ευρεία προβληματική της χρήσης του Παλιού στις σύγχρονες συζητήσεις. Για να φτάσει κανείς εκεί, εξηγεί ο Μπρεχτ, πρέπει να αναπτύξεις μια τέχνη, την τέχνη να διαβάζεις αυτό που δεν παράγεται από τον εαυτό του. Διαφορετικά, το Παρελθόν, όπως και η Ανατολή, παραμένει σιωπηλό. Για τον Μπρεχτ, το να διαβάζει κάποιος την Ανατολή σημαίνει ότι εξερευνά έναν τόπο τόσο κοντινό όσο και μακρινό. Όλα παίζονται λοιπόν από την ακρίβεια της απόστασης. Η καταχρηστική απόσταση κάνει την διαφορά να φαίνεται δυσανάλογη και αποτυγχάνει μέσα σ' ένα συνεχές μη-επικοινωνίας. Ο Μπρεχτ απεχθάνεται αυτή την Ασία που τα βιβλία μας παρουσιάζουν με έναν ψεύτικο εξωτισμό, αυτή την Ασία «όπου πρέπει να έχεις ζήσει τριάντα χρόνια για να καταλάβεις ότι δεν μπορείς να την καταλάβεις»⁶. Και για να αποφύγει μια τέτοια στείριότητα, προτείνει μια απελευθερωτική άσκηση: «Για να αφαιρέσουμε από την ιδέα του *ασιατικού* το τελευταίο ίχνος εξωτικής αίγλης, πρέπει να αναφερθούμε στα *χαμηλά* θεάματα του κωμικού από το Μόναχο Karl Valentin, τα οποία θα πρέπει να παραδεχτούμε, αν θέλουμε να το καταλάβουμε, ότι έχουν κάτι το

ασιατικό»⁷. Για να την εκμεταλλευτεί, ο Μπρεχτ πλησιάζει βίαια την Ανατολή. Όπως και για το παρελθόν, η δημιουργικότητά του μπορεί να προκύψει μόνο από μία πολεμική ανάγνωση, χωρίς εκφοβισμό ή έναν ντροπιαστικό σεβασμό. Αυτό που βλέπουμε εδώ είναι πρώτα απ' όλα ένας κώδικας προσέγγισης, και έπειτα ένας τρόπος εργασίας με ό,τι απομένει από το Παρελθόν. Μας επιτρέπει να δούμε μια πορεία: από την ανακάλυψη στην αξιοποίηση, από την αναμονή στην εκκίνηση.

Ο Μπρεχτ δεν παρουσιάζεται αβοήθητος μπροστά στην Ασία. Δεν πάει να τη συναντήσει με άδεια χέρια. Το πρόγραμμά του έχει ήδη σκιαγραφηθεί, η θεωρία του γνωρίζει τα πρώτα προσχέδια διατύπωσης. Ανάμεσα σε αυτό που ξεκίνησε και σε εκείνο που ανακαλύπτει χάρη της Ασίας υπάρχει μια δημιουργική σύγκρουση. Είναι ο ίδιος που ξεκαθαρίζει και σταθεροποιεί το σύστημά του. Γι' αυτό, μεταξύ του ίδιου, ενός Ευρωπαίου καλλιτέχνη, πολιτικά αφοσιωμένου, και αυτού του άλλου κόσμου, του ξένου, ένα ολόκληρο παιχνίδι εντάσεων, βίας και συμβιβασμών συντηρεί το πήγαινε-έλα ανάμεσα στο εδώ και στο αλλού, ανάμεσα στην κίνηση και στην ακινησία, ανάμεσα στη γνώση και στη γραφή. Από εκεί προκύπτει η εξαιρετική ζωτικότητα μιας σχέσης που δεν λειτουργεί ποτέ προς μία κατεύθυνση.

Περνάμε εδώ από τον νεαρό Μπρεχτ στον δάσκαλο των τελευταίων χρόνων, και κατά τη διάρκεια αυτού του περάσματος η Κίνα παρεμβαίνει πάντα στις πιο σημαντικές στιγμές. Τι θα γνωρίζαμε για την αποστασιοποίηση χωρίς τον Mei-Lang fang ή για την μπρεχτική σκέψη χωρίς τον Mö-tseu [Με-Τι]; Για τον ανήσυχο συγγραφέα της δεκαετίας του '50, είναι από την Κίνα που έρχεται επίσης η τελευταία έκρηξη ελπίδας. Πρόκειται για μια μακροπρόθεσμη συμμαχία, της οποίας οι ρήτρες, ωστόσο, από καιρό σε καιρό επαναπροσδιορίζονται. Η συμμαχία είναι πάνω απ' όλα στρατηγική, και ο Hans Mayer έχει δίκιο όταν γράφει ότι ο Μπρεχτ «έφυγε στην Άπω Ανατολή για να αναζητήσει εκεί μάρτυρες και συμμάχους για μια μάχη ενάντια στην

αστική αισθητική της διαχρονικότητας, ενάντια στο θέατρο που παίζεται ανάμεσα σε γεύματα, ενάντια στον Αριστοτέλη»⁸. Χωρίς να περιορίζεται στην προσφυγή στην αισθητική της Ανατολής για να οικειοποιηθεί μια γλώσσα που δεν έχει διαφθαρεί από την ευρωπαϊκή μίμηση, ο Μπρεχτ προχωράει στη χρήση της Ανατολής ως έναν τόπο βοηθητικό στην ανατροπή κάποιων δυτικών βεβαιιοτήτων. Ο συγγραφέας Μπρεχτ τοποθετεί στην Ασία ορισμένες από τις παραβολές του που αγγίζουν τα ίδια τα θεμέλια της Δύσης. Τις τοποθετεί σε μια ουδέτερη περιοχή, ανάμεσα στο αληθινό και στο ψεύτικο, μέσα σε μια Ανατολή σε λειτουργία, που του επιτρέπει να αναθεωρήσει τα δεδομένα καθώς και τις συνέπειες της ταυτότητας, της πρωτοτυπίας, της βιβλικής ηθικής, των αληθινών πυλώνων πάνω στους οποίους στηρίζεται η Δύση. Η απομάκρυνση περιορίζει την πολεμική πρόθεση και, κάνοντάς τον να φορέσει τη μάσκα της απόστασης, μειώνει το σοκ του Καινούργιου. Ο Μπρεχτ επιτρέπει έτσι μια αμφισβήτηση της Δύσης χωρίς να χασομεράει άσκοπα σε εμπόδια που οφείλονται σε μια παράδοση πολύ εδραιωμένη, πολύ οικεία. Η απόσταση αποφεύγει τις παρασιτικές συγκρούσεις. Επιτρέπει στην κριτική να αναπτύξει τον ριζοσπαστισμό της και στην ουτοπία να ανοίξει προσεκτικά τις διαδρομές της.

Ο συγγραφέας Μπρεχτ δημιουργεί από την Ανατολή έναν χώρο ανάμεσα στο φανταστικό και στο πραγματικό. Αυτό το συγγραφικό κόλπο που συνίσταται στη λειτουργία μέσα σ' έναν χώρο σχεδόν αφηρημένο, χωρίς να είναι κενός, γυρίζει σήμερα σαν ένα μπουμερανγκ. Αυτό που παραμένει αληθινό στην αναφορά στην Ανατολή παράγει ένα περίεργο φαινόμενο μετάδοσης και τίθεται ως κλειδί για την ερμηνεία. Υπάρχει κάτι σαν εξέγερση στην ύλη της Ανατολής που, όσο εκρηκτική κι αν είναι, θολώνει τη σαφήνεια των παραβολών και τη βεβαιότητα της διδασκαλίας. Είναι η εκδίκηση του αληθινού απέναντι σε μια ουτοπία που ήθελε να ριζώσει: η εξημέρωση του πραγματικού είναι πάντα προσωρινή.

Η χαλάρωση απέναντι στον Μπρεχτ περνάει μέσα από μια επιστροφή στη γραφή, μια γραφή που διαταράσσει την τάξη, την οποία η ιδεολογία θέλει να κάνει να βασιλεύσει. Αυτή απολαμβάνει την κατασκευή, ανακινεί τις βεβαιότητες, είναι το ίχνος ενός βλέμματος ερωτευμένου με το χειροπιαστό, ένας αστερισμός θραυσμάτων όπου τα μικρά φώτα λάμπουν όταν ο φάρος έχει σβήσει. Πίσω από τα συντρίμια που άφησαν όσοι λιβανίζουν και οι αυτόκλητοι τιμωροί, αυτά τα φώτα πρέπει να ακολουθήσουμε. Βήμα βήμα.